Robert Fishman, "Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyaları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier", Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 107-126.

YİRMİNCİ YÜZYILDA KENT ÜTOPYALARI:

Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier*

Robert Fishman

Modern teknolojinin gücü ve güzelliğinin yanı sıra, sosyal adalete dair en aydınlatıcı fikirleri de yansıtan kent, bir başka deyişle yirminci yüzyılın ideal kenti nasıl olabilir? 1890 ve 1930 yılları arasında üç plancı, Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier, bu soruyu yanıtlamaya çalışmışlardır. Her biri, kendi çalışmasına tek başına başlayıp genel kentsel toprak kullanım planından örnek oturma odasına kadar, yeni kentin her yönünü açıkça tanımlayan yüzlerce ayrıntılı model ve çizime uzun saatlerini adamıştır. Fabrikalar, işyeri yapıları, okullar, parklar, ulaşım sistemleri için, her biri kendi içinde yaratıcı tasarımlar olan ve hepsi kentsel formun devrimci bir yeniden inşasıyla bütünleşen ayrıntılı planlar hazırlamışlardır. Her bir plancı kendi tasarımına eklediği kapsamlı metinlerde, kentin, çizimlerde kolayca gösterilemeyecek ekonomik ve politik örgütlenmesi üzerine çalışmıştı. Son olarak, her

biri, ideal kentini gerçekliğe dönüştürebilmek için, tutkulu ve bitip tükenmeyen denemelere kendini adamıştı.

Birçok insan daha iyi bir dünyanın düşünü kurar; Howard, Wright ve Le Corbusier bir adım daha atarak, daha iyi bir dünyayı planlamışlardır. Onları, herkesin cesaret edemeyeceği ve önemsenmesi gereken böylesi bir adıma, sosyal bilinçleri taşımıştır. Zira toplumlarının başka herhangi bir hedeften daha çok yeni kentlere ihtiyaçlara duyduğuna inanıyorlardı. Eski kentin, bünyesinde barındırdığı bütün toplumsal çatışma ve hastalıklarıyla varlığını sürdürmesine izin verilmesi durumunda, uygarlığın yaratacağı sonuçlardan derin bir korku duyuyorlardı. Aynı zamanda, kentlerin esaslı bir biçimde yeniden yapılanmasının, salt kentsel krizi değil, toplumsal krizleri de çözeceği umudundan ilham alıyorlardı. İdeal kentlerinin yetkinliği, etraflıca hazırlanmış programlarının yanı sıra, kentsel planlama ilkelerini bütünüyle gözden geçirme zamanının gelmiş olduğuna dair inançlarının da ifadesiydi. Aşamalı reform seçeneğini göz ardı ettiler. Arayışları, eski kentlerin iyileştirilmesine değil, kentsel çevrenin bütünsel bir dönüşümüne yönelikti.

Bu dönüşüm, yaygın bir yeniden inşa ve hatta zamanın eski kentlerinin kısmî terki anlamına geliyordu. Howard, Wright ve Corbusier bu görüşten endişe duymak yerine ona heyecanla sarıldılar. Howard'ın öne sürdüğü gibi, eski kentler işlevlerini tamamlamıştı. Onlar, eski ekonomik ve toplumsal düzenin üretmesi beklenebilecek en iyi kentlerdi; fakat insanlık daha üst bir uygarlık aşamasına geçecekse bu kentler aşılmalıydı. Üç ideal kent de bu radikal yeniden yapılanmanın temel kuramsal çerçevesini kurmak için ortaya konmuştu. Her biri, kentsel bir devrimin manifestolarıydı.

Bu ideal kentler, fiziksel çevredeki reformların, bütün bir toplumsal yaşamı devrimci bir dönüşüme uğratacağı yönündeki inancın, belki de en iddialı ve etraflı ifadeleriydi. Howard, Wright ve Corbusier; mekânsal tasarımı, Makina Çağı'nın

---

* Robert Fishman, "Introduction", *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier*, MIT Press, 1982, 3-20.

faydalarını herkese dağıtacak ve kentsel topluluğu sosyal ahenge giden yollara yönlendirecek etkin bir güç olarak görmekteydiler. Bununla birlikte, hiçbir zaman, "yalnızca tuğlalarla gerçekleşecek kurtuluş öğretisi"nin, yani fiziksel kolaylıkların *kendi başlarına* toplumsal sorunları çözebileceği düşüncesinin dar görüşlü basitliklerine kapılmadılar. Elbette, aile hayatının yaslandığı değerlerin, hâlâ birçok insanın yazgısı olan sıkışık ve pis kokulu yoksulluk yuvalarındansa her bir aile üyesine gereksindiği havayı, ışığı ve mekânı sağlayacak bir evde ya da dairede sürdürülebileceğine inandılar -kim bundan kuşku duyabilir? Yerleşim düzeniyle sakinlerini ırka ya da sınıfa göre ayrıştırmak yerine, insanları bir araya getiren kentlerde toplumsal dayanışmanın gelişeceğini düşündüler.

Bu üç plancı, aynı zamanda, iyi niyetlerle gerçekleştirilmiş diğer tasarımların yanı sıra kendi tasarımlarının da iyicil ve insancıl özelliklerinin, sadece toplumsal sistemdeki temel eşitsizlikleri kapsaması durumunda hiçbir işe yaramayacağının ayırdındaydılar. Eğer içinde yaşayanlar yoksulsa ve buna uygun bir biçimde yaşamaya zorunlularsa, en büyüleyici ve yaratıcı konut tasarımı bile başarısızlığa uğrayacaktı. Eğer sömürüye dayalı iktisadi ilişkiler ve sınıf çatışması, yurttaşların, eski çevrelerinde olduğu gibi bölünmüşlüğünü sürdürüyorsa, yeni toplum yaşamı merkezleri yaratmanın da pek az anlamı olacaktı. İyi planlama, sosyal uyumu yaratmada gerçekten de etkilidir, ama eğer toplumun yapısında gerçek bir rasyonalite ve adaleti sağlıyorsa. Bu, Corbusier'nin, "Hırs Çağı" olarak adlandırdığı şeyin içine hapsolmuş durumdaki bir toplum için olanaksızdı. Her üç plancı da kentsel yeniden yapılanma programlarını, politik ve ekonomik yeniden yapılanma programlarıyla birleştirmek zorunda olduklarını biliyordu. Marx'ın ünlü *Feuerbach Üzerine Tezler*'ini uyarlayacak olursak, şu sonuca vardılar ki plancılar, bugüne değin dünyayı çeşitli yollardan *güzelleştirmişlerdi*, oysa asıl önemli olan onu *değiştirmek*ti.

Bu nedenle, Howard, Wright ve Le Corbusier'nin, tasarımdaki devrimlerinin zorunlu tamamlayıcısı olarak gördükleri zenginliğin ve erkin dağılımında esaslı değişimler için ayrıntılı programlar, ideal kentlere eşlik etmekteydi. Bu plancılar, aynı

zamanda, amaçlarını paylaşan hareketlerde de önemli roller oynadılar. Howard, planlamayı kooperatif ortaklaşa zenginlik arayışının bir aracı olarak kullanan bir kooperatif sosyalistti. Jeffersoncı bir demokrat ve Henry George'un bir hayranı olan Wright, Amerikan adem-i merkeziyetçi (desantrist) hareketin sözcüsüydü. Le Corbusier, en ünlü tasarımlarının pek çoğunu, ilk kez olarak, yönettiği devrimci sendikalist gazetelerde yayınladı. Üçü de kentsel tasarıma devrimci bir coşku getirdi.

Eski düzen sürerken, Howard, Wright ve Corbusier, zamanın planlama kurullarının, bankacıların, politikacıların ve bütün öteki yetkililerin istenir ve ulaşılabilir olduğuna inandıkları şeye kendilerini uydurmayı reddettiler. Bir plancının yaratıcılığının sistemin içinde kalarak biçimlenmesinin zorunlu olduğu düşüncesini sürekli olarak yadsıdılar. Bunun yerine, içinde yaşadıkları kentlerin fiziksel yapısını ve içinde çalıştıkları toplumun ekonomik yapısını, insanlığın bir an önce üstesinden geleceği geçici sapmalar olarak gördüler. Üç plancı, kendi sorunlu zamanlarının ötesine bakarak, her birinin tanımlamak ve inşa etmek için uğraş verdiği yeni bir çağın pek yakın olduğuna inanıyordu.

Bu nedenle, ilgi alanlarının yelpazesi mimarlık, şehircilik, ekonomi ve politika boyunca geniş bir biçimde açılmış; fakat düşünüşleri, ideal kentleri için ilgi odağını ve yeterli ifade aracını yalnızca planlarında bulmuştu. Hiçbir zaman bu kentleri herhangi bir güncel projeye uyarlanacak şablonlar olarak algılamadılar. Planları, bilâkis, her birinin desteklediği genel ilkeleri sergileyecek biçimde inceden inceye tasarımlanmış özenli modeller, gelecek için "ideal tipler"di. İdeal kentler, her bir plancının birçok yeniliği tasarımında bir araya getirmesini ve bunları uyumlu bir bütünün, kent *idea*sının bütünsel bir yeniden tanımlamasının parçaları olarak göstermesini olanaklı kılan kullanışlı ve etkili entelektüel aygıtlardı. Bu ideal kentlerin kuruluşu, gerçeklikteki herhangi bir yerleşime değil, fakat hiçbir olumsallığın yer almadığı boş ve soyut bir alana karşılık geliyordu. Zaman, gelecekteki bir gün ya da yıl değil, şimdiki zamandı; fakat bu, şimdinin umutlarının nihai olarak gerçekleştirileceği devrimci bir "burada ve şimdi" idi.

Dahası bu umutlar, hem mimarlık alanıyla hem de toplumsal boyutla ilgiliydi. Üç ideal kentte de fiziksel çevrenin dönüşümü toplumsal yapıdaki içsel bir dönüşümün dışsal belirtisidir. Howard, Wright ve Le Corbusier, politik ve ekonomik hedeflerinin hâlihazırda başarılmış olduğu bir dünyayı tanımlamak için ideal kentlerini kullandılar. Her bir plancı, savunduğu kentsel tasarımın, kendi içlerinde yalnızca ussal ve güzel olmadığını, fakat aynı zamanda, inandığı toplumsal hedefleri bünyesinde barındırdığını göstermek istedi. İdeal kentin kapsamında yeni konutlar, yeni fabrikalar ve öteki yapılar için getirilen her öneri, daha geniş amaçları kolaylaştıracak araçlar olarak görülebilirdi. Genel olarak ideal kentler, bu üç plancının modern tasarımı, doğru olduğuna inandıkları bağlamda -yoksulluğun ve sömürünün ortadan kalktığı bir kültürün bütünleyici bir parçası olarak- göstermelerini sağladı. Bu nedenle ideal kentler, mimarlıkta olduğu kadar politikada ve ekonomide de bir devrim olarak tahayyül edilen alternatif toplumlardı. İnsanın öteki insanlarla barış içinde ve doğayla uyum içinde yaşayacağı bütünsel bir çevrenin ütopyacı bakış açılarıydı. Bunlar, üç boyutlu toplumsal düşüncelerdi.

Kent kuramcıları olarak Howard, Wright ve Le Corbusier, herhangi bir endüstriyel toplumun ideal formunu tanımlama girişiminde bulundular. Bu formun hem tanımlanabilir hem de ulaşılabilir olduğu yönündeki ortak varsayımı paylaşmakla birlikte her biri, ideal olanı, kendi toplum kuramı, kendi ulusal geleneği ve kendi kişiliğinin bakış açısından gördü. Planları karşılaştırıldığında, önemli ölçüde farklılaştıkları ve uzlaşmazlıkların, genel olarak en az uzlaşma noktaları kadar önemli olduğu görülür. Bizlere gelecek için tek bir şablon değil, her biri kendilerine karşılık gelen politik ve toplumsal anlamları ile birlikte, metropolis, ılımlı desantralizasyon ve aşırı desantralizasyon olmak üzere üç seçenek sunmaktadırlar. Geleneksel politik monarşi-aristokrasi-demokrasi üçlüsü gibi, bu üç ideal kent de, plancının ulaşabileceği bütün bir seçenekler dizisini tanımlamak üzere kullanılabilecek bir "temel formlar üçlüsü"nü temsil etmektedir.

Çalışmalara ilk olarak, Wright'tan on yedi, Le Corbusier'den otuz yedi yaş büyük olan Howard başlamıştır. Yaşamı, Horatio Alger'in bir öyküsü gibidir; ne var ki Alger hiçbir zaman bir kahramanını hem bu denli tutkulu hem de alçak gönüllü olarak tanımlamamıştır. Meslek yaşamını bir stenograf olarak başlatıp dünya çapında bir planlama hareketinin büyük devlet adamı olarak tamamlamış; bununla birlikte, bütün yaşamı boyunca, bir "küçük adam" simgesi olarak kalmıştır. Tamamıyla gösterişten yoksun, gözlükleri ve gür bıyıklarıyla yuvarlak kel bir kafası olan, çuval gibi pantolonu ve aşınmış ceketleri içinde kendine özen göstermeyen, komşuları ve çocuklarının sevgilisi çalışkan bir adamdı.

Ancak yine de, tıpkı içinde yaşadığı "ilerleme çağı"nın mucitleri, aydınlatıcıları, kendi kendini yetiştirmiş kuramcıları ve dahası mesih ilan edilenleri gibi, cömert umutlarla dolu küçük adamlardan biriydi. Ilımlı desantralizasyon ve kooperatif sosyalizm için bir plan olan "Bahçe-Kent", Howard'ın katkısıydı. Bozulmamış kırsal alanın ortasında, bir bütün olarak topluluğun mülkiyetinde kalacak toprak üzerinde bütünüyle yeni kentler yapmak istedi. Büyüklüğü otuz bin yerleşimci ile sınırlanıp aralıksız bir "yeşil kuşak"la çevrilecek Bahçe Kent, kompakt, yeterli, sağlıklı ve güzel olacaktı. Zenginliğin ve gücün tehlikeli bir biçimde yoğunlaştığı Londra gibi şişirilmiş kentlerden insanları çekecek; aynı zamanda, küçük ölçekli kooperasyonun ve doğrudan demokrasinin filizlenebileceği yüzlerce yeni topluluk kırsal alana serpiştirilecekti.

Howard, Frank Lloyd Wright'la ya da Le Corbusier'yle hiçbir zaman karşılaşmadı. Üstün yetenekli ve güçlü kişiliklere sahip bu iki mimarın kendilerini ortalama bir stenograftan ayrı dünyalarda görmeleri beklenebilirdi. Bu noktada, Howard gibi, Wright ve Le Corbusier'nin de mesleklerini mimarlık okullarında değil, daha büyük mimarlarla çıraklık ilişkisi içinde ve kendi çabalarıyla öğrenerek kent planlamasındaki çalışmalarına başladıklarını belirtmek gerekir. Hem kentsel tasarıma hem de toplum kuramına girişlerinin kaynağı olan bu kendi kendini eğitim, Wright ve Le Corbusier mesleklerinin ustaları durumuna geldikten sonra da sürdü. İlgi alanları ve okumalarının akışı, doğal olarak, mimarlık ve kent planlamasından ekonomi, politika

ve toplum düşüncesinin en geniş sorularına doğruydu. Hiç kimse onlara her şeyi bilemeyeceklerini söylememişti.

Frank Lloyd Wright, en azından yaşça, Howard ile Le Corbusier arasında durmaktadır. Howard'da egemen değer kooperasyon ise, Wright'ınki bireycilikti. Ve salık verdiği şeyi eyleme geçirmiş olduğunu kimse yadsıyamaz. Bir sınır piskoposunun gururlu duruşu ve yakışıklı profili, özenle taranmış uzun saçları, iyi-kesimli takımları ve uçuşan peleriniyle, Wright, kendi özel yapıtıydı. Kişiliği; kibir ve dürüstlüğün, kendini beğenmişlik ile üstün yeteneğin içinden çıkılması zor bir karışımıydı. Baskıcı, incelikten uzak ve savurgandı; ama yine de kendi "organik" mimarlık idealine olağanüstü bir bağlılığı sürdürdü.

Wright, Birleşik Devletler'in bireylerden oluşacak bir ulus durumuna gelmesini istiyordu. "Geniş-dönüm" (broad-acre) olarak adlandırdığı planlı kentiyle desantralizasyonu, Howard'ın ideali olan küçük topluluğun ötesinde, tekil aileye taşıdı. Hepsi de bir ilçe merkezinden daha büyük olan kentler Geniş-dönümler'in içinde kayboluyordu. Toplumun merkezi, kırsal alanı kaplayan binlerce çiftliğe bölünerek kaydı. Herkesin, kişi başına an az bir dönüm olmak üzere, kullanabileceği kadar toprağa hakkı vardır. İnsanların çoğunluğu zamanlarının bir bölümünde tarlalarında, bir bölümünde de tarlaların arasına serpiştirilmiş olan küçük fabrikalarda, ofislerde ve dükkânlarda çalışırlar. Büyük bir anayol ağı toplumun dağılmış unsurlarını birleştirir. Desantralizasyon, herkesin kendi toprağı üzerinde kendi seçimi olan yaşam tarzını olanaklı kılar.

Wright'tan çok, üçüncü plancımız Le Corbusier'yi kendi yapıtı olarak nitelemek, belki de daha yerinde olurdu. Asıl adı Charles-Edouard Jeanneret olan Le Corbusier, İsviçre'nin La Chaux-de-Fonds kentinde doğup büyüdü. Burada saat çerçeveleri oymacısı olarak yetişmek üzere çırak verildi. Ölmek üzere olan bu işten, sağduyulu bir öğretmenin ve kendi kararlılığının sayesinde kurtuldu. 1916'da Paris'e yerleşerek, ilk önce tabloları, ardından parlak mimarlık eleştirileri ve en önemlisi mimarlığa doğrudan katkıları ile, öncü yeni akımların başını çeken bir yer edinmiş

oldu. O, artık, İsviçreli zanaatkâr Jeanneret değildi. Kendisini, modern mimarlıktaki devrimin Parisli öncüsü "Le Corbusier" olarak yeniden yarattı.

Paris'e yerleşen öteki "taşradan gelen adamlar" gibi, Le Corbusier de kendini bütünüyle başkent ve başkentin değerleriyle kimliklendirdi. Wright, desantralizayonun en önemli gördüğü toplumsal değer olan bireyciliği koruyacağını umut etmişti. Le Corbusier, benzer bir değeri örgütlenmeye yükledi ve modern toplum için çok farklı bir yazgı öngördü. Corbusier için endüstrileşme, büyük bürokrasilerin üretimi koordine edebileceği büyük kentler anlamına geliyordu. Wright, mevcut kentlerin en az yüz kat fazla yoğun olduğunu düşünürken, Le Corbusier onların yeterince yoğun olmadığını düşünüyordu. Paris'in ve öteki büyük kentlerin merkezlerindeki geniş alanların yıkılmasını önerdi. Eski yapıların yerine, parkların, bahçelerin ve büyük anayolların üzerinden, cam ve çelikten yapılmış gökdelenler geometrik olarak yükselecekti. Bu kuleler kendi bölgeleri için yönetim noktaları olacaktı. Bu yapılar, bütün topluma refah ve güzellik getirecek olan plancılar, mühendisler ile entelektüellerden oluşan teknokrat seçkinleri barındıracaktı. İdeal kentinin ilk formunda Le Corbusier, bu seçkinleri merkeze yakın çok katlı lüks apartmanlara yerleştiriyor, bunların astları çevredeki uydu-kentlere gönderiliyordu (daha sonraki bir tasarımda herkesin çok-katlı yapılarda yaşaması öngörülecektir). Le Corbusier, planını, "'Işınsal Kent' - zamanımıza yaraşır bir kent" olarak adlandırdı.

Howard'ın, Wright'ın ve Corbusier'nin planları kolayca özetlenebilse de bu planları gerçekleştirecek enerji ve kaynakların kavranması oldukça güçtür. Bu üç ideal kentin kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olması beklenebilirdi. Bununla birlikte, göreceğimiz üzere, bu planların önerileri, şu anda içinde yaşadığımız birçok kenti yeniden biçimlendirmiştir ve gelecekte daha da etkili olmaları beklenebilir.

Söz konusu planlar etkiliydi, çünkü doğrudan doğruya geniş kesimlerce paylaşılan umutlara ve kaygılara seslenmekteydi. Özellikle, 1) 19. yüzyıl metropolüne duyulan yaygın korku ve nefreti, 2) modern teknolojinin yeni kentsel formalrı

yaratmayı olanaklı kıldığı inancını ve 3) kardeşliğe ve özgürlüğe ulaşılacak devrimci bir çağ beklentisini yansıtmaktaydılar.

Şimdiki kentsel krizimizin etkisi altında, yüzyıl dönümünün kaynayan kentlerini romantikleştirme eğilimi taşırız. Ne var ki, birçok sakini için bu kentler, korkutucu ve doğal olmayan birer görüngü idi. Eşi görülmemiş büyüklükleri ile köklerinden kopmuş nüfusları, Endüstriyel Devrim'in salıverdiği denetlenemez güçleri ve modern yaşamın merkezine yerleşen karışıklığı ima eder gibi görünmekteydi. "Kimi anakaralardan daha kalabalık azman bir kent ve tanrı'nın kaş çatışlarına ve gülümsemelerine aldırışsız gibi görünen insan yaratısı gücünün içinde, dünyanın ışığının zalim bir yok edicisi" hayaline sık sık yakalandığını kabul eden Joseph Conrad, bu duyguyu anlamlı bir biçimde dile getirmiştir: "Orada, yerleşmek ve öyküler anlatmak için yeterli alan, herhangi bir tutku için yeterli derinlik, herhangi bir başlangıç için yeterli çeşitlilik ve beş milyon yaşamı gömmek için yeterli karanlık vardı."[1]

Metropolün devimsi oranları görece yeniydi ve bu nedenle çoğunlukla tedirgin ediciydi. 19. yüzyılın ilk yarısında, büyük Avrupa kentleri tarihsel duvarlarını ve kalelerini yıktılar (Amerikan kentleri, kuşkusuz, bu tür sınırlarla hiç tanışmamıştı). Sınırlar ortadan kalkınca büyük kentler, kendilerini çevreleyen kırsal alana doğru ihtiyatsız bir hızla ve sağlıklı bir organizmanın uygun yapısını yitirerek, genişlediler. Londra'nın nüfusu 19. yüzyıl boyunca 900 bin'den 4.5 milyona yükseldi; aynı dönemde Paris, nüfusunu beşe katlayarak, 500 bin'den 2.5 milyon'a ulaştı. Berlin 190 bin'den 2 milyon'dan çok nüfusa, New York 60 bin'den 3.4 milyon'a yükseldi. 1840'ta bir köy olan Chicago, yüzyıl dönümünde 1.7 milyon nüfusa ulaştı.[2]

Herhangi bir koşul altında düzenlenmesi çok güç olacak patlama niteliğindeki bu büyüme, 'bırakınız-yapsınlar'ın ve hummalı bir spekülasyonun egemen olduğu bir çağda gerçekleşti. Kentler kendi büyümelerinin denetim gücünü yitirdiler. Bunun yerine kentsel yapıyı belirleyen, şans ve kârın kör gücü spekülasyon oldu. Kentler

[1] Joseph Conrad, *The Secret Agent,* New York, 1953, s. 11. Alıntı, ilk olarak 1921'de yayınlanmış olan Önsöz'dendir.

sınıfsal olarak ayrışmış, geleneksel birleştirici merkezleri de nüfus artışıyla istila edilmiş ve takiben terk edilmişti. 19. yüzyıl sonuna doğru kentsel ve kırsal alanlar arasındaki yerleşim dengesi eşi görülmemiş bir derecede büyük kentler lehine değişmeye başladı. Howard, Wright ve Le Corbusier çalışmalarına başladıklarında gözlemledikleri, çevrelerindeki kırsal alanda bir durgunluk, köylerde nüfus azalması ve eski bölgesel merkezlerde bile yaşanan bir bunalımdı. Önce ticari faaliyetler ve ardından en yetenekli ve tutkulu gençler metropole akın etti.

Yeni gelenlerin bazıları, aradıkları iyi yaşamı cazibe merkezi yeni orta-sınıf yerleşim birimlerinde buldu; fakat çoğunluk, millerce uzanan ve yalnızca fabrikalar ve demiryolları ile kesintiye uğratılan sonu gelmez kötü kiralık konut sıralarına hapsoldu. Buralarda yaşayan bütün aileler, dar caddelere ya da pis avlulara bakan, güneş ışığının hiç sızmadığı bir ya da iki odaya tıkılmıştı. Örneğin 1900'lerin Berlini'nde, ailelerin hemen hemen %50'si, yalnızca küçük bir odaya ve odadan daha da küçük bir mutfağa sahip kötü kiralık konut birimlerinde yaşıyordu. Geriye kalanların çoğu, iki küçük oda ve bir mutfaktan oluşan dairelerde yaşıyordu, fakat bunlardan kimileri de kiralarını ödeyebilmek için, kıyıda köşede uyuyan pansiyonerler almak durumunda kalıyorlardı.[3] "Ondokuzuncu yüzyıl kentlerine bakın" diye yazıyordu Le Corbusier, "yüreği olmayan konut kabuklarıyla kaplanmış ve ruhu olmayan caddelerle kesilmiş geniş alanlar. Bunlar, insan emeğinin trajik biçimde doğallıktan uzaklaştırılmasının göstergeleri."[4]

Howard, Wright ve Le Corbusier, zamanlarının kentlerinden nefret ediyorlardı. Metropol, ideal kentlerinin karşı-imgesi, cennetlerine esin kaynağı olan cehennemdi. Değerli kaynakların, gereçlerin ve insanların kentsel düzensizlik içinde gereksiz yere harcandığını görüyorlardı. Metropolün toplumdaki bütün sağlıklı güçleri çekip tüketeceğinden korkuyorlardı. Her üçü de metropolü, modern dünyayı zehirleyen denetimsiz, hastalıklı bir büyüme, bir kanser olarak görüyorlardı. Wright, geniş bir

[2] Kentsel büyümeyle ilgili istatistikler için bkz. Adna Ferrin Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century*, Ithaca, NY, 1899

[3] Hsi-Huey Liang, "Lower Class Immigrants in Wilhelmine Berlin", *The Urbanization of European Society in the Nineteenth Century*, ed. Andrew Lees & Lynn Lees, Lexington, Mass, 1976, s. 223.

[4] Le Corbusier, *La Ville radieuse*, Boulogne-Seine, 1935, s. 181.

kentin planının, "lifli bir urun çapraz-kesitini" anımsattığını söylüyor; Howard, aynı şeyi yayılmış bir ülserle karşılaştırıyordu. Le Corbusier, Paris'i, ölümcül bir hastalığın son aşamalarındaki, kan dolaşımı durmuş, hücreleri kendi zehirli atıklarıyla yok olmaya yüz tutmuş bir gövde gibi resmetmekteydi.

Bütün bunların ötesinde, her üç plancı da, 19. yüzyıl metropolünün salt olumsuz bir eleştirisinin ötesine geçebilmek için, teknolojiye ilişkin kavrayışlarını kullanmışlardır. Modern inşa tekniklerinin mekân üzerinde yeni bir hâkimiyet imkânı yarattığını ve bu hâkimiyetten yaratıcı kentsel formların çıkarılabileceğini gösterdiler. Onlara göre, metropol artık modern değildi. Kaotik yoğunlukları yalnızca verimsiz ve insanlık-dışı değil, aynı zamanda gereksizdi.

Howard, Wright ve Le Corbusier, düşüncelerini, dönemlerine esin veren teknolojik yenilikler -ekspres tren, otomobil, telefon, radyo ve gökdelen- üzerinde temellendirdiler. Howard, büyük kentlerin daha da büyümesine katkıda bulunan demiryolu ağının, toplumun planlı desantralizasyonuna da hizmet edebileceğinin ayırdındaydı. Wright, özel otomobilin ve özenle hazırlanmış bir yol ağının, daha esaslı bir desantralizayonu sağlayabileceğini biliyordu. Le Corbusier, teknolojiyi, karşıt bir eğilimi destekleyecek yönde algıladı. Gökdeleni, bir tür dikey cadde, "havada bir cadde" olarak kullandı. Bu, eski kentin "ruhsuz caddeler"ini ortadan kaldırarak kentsel yoğunluklara olanak sağlayacaktı.

Üç plancının da teknolojiye hayranlığı derindi; ama aynı zamanda seçiciydiler. Teknolojinin, yalnızca kendi toplumsal değerlerine hizmet eden boyutunu benimsediler. Onlara göre, modern teknoloji eski sosyal düzene galebe çalmıştı; ne var ki sonuç, kaos ve kargaşaydı. Oysa onların ideal kentlerinde teknoloji kendisine düşen uygun rolü oynayacaktı. Howard, Wright ve Le Corbusier, endüstriyel toplumun doğal olarak uyumlu olduğuna inanıyorlardı. Başarıya ulaşıldığında çatışmayı ortadan kaldırıp düzeni, özgürlüğü, refahı ve güzelliği getirecek ideal bir formu, doğal bir yapısı vardı.

Bu inanç, teknolojinin kendisinin düzeni ve gücünden ne sonuç çıkarılabileceğini araştırmanın ötesine geçip 19. yüzyılın devrimci umutlarını yansıtmaktaydı. Çağdaşlarının birçoğu için olduğu gibi bu üç plancı için de Endüstriyel Devrim'in başlarındaki çatışmalar kaçınılmaz olarak yeni uyum çağına yol açacak olan geçici bir sorunlar dönemiydi. Onlar için tarih, hâlâ, ilerlemenin tarihiydi. Howard'ın belirttiği gibi, "doğanın gerisinde büyük bir amaç" vardı. Bizim çok güç kavrayabileceğimiz bu büyük beklentiler, 19. yüzyılın yalnızca radikal değil, liberal düşüncesini de etkisi altında bırakmıştı. Howard'ın, Wright'ın ve Le Corbusier'nin içinde kendi inançlarını biçimlendirdikleri iyimser düşünce ikliminin yaratılmasına katkıda bulunan birçok ilerleme savunucusu vardı. Konumuza belki de en uygun olanlar, 19. yüzyıl başlarının "ütopik sosyalistleri"dir.

En önemlileri Charles Fourier, Robert Owen ve Henri de Saint-Simon olan bu reformistler, Endüstriyel Devrim'in sınıf mücadeleleri tarafından lekelenmemiş toplulukların ayrıntılı betimlemelerini yapmak için, Thomas More'un *Ütopya*, Platon'un *Cumhuriyet* geleneklerini izlemişlerdi. Bununla birlikte, More ya da Platon'dan farklı olarak ütopik sosyalistler, ideal yerleşimlerinin bir an önce gerçekleşmesi için çabalamışlardı. Owen ve Fourier, ütopik topluluklar yaratmak için ayrıntılı planlar, Howard, Wright ve Le Corbusier'nin kimi çalışmalarını andıran toplum ve mimarlık planları üretmişlerdi. Ütopik sosyalist planlamaya iki izlek egemendi: Birincisi, kent ile kır arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak; ikincisi, topluluğu bir tek büyük "aile" yapısı içine yerleştirerek, bireylerin ve ailelerin fiziksel yalıtılmışlığının üstesinden gelmek. Tasarımlarının birçoğu, ideal kentleri değil, ideal komünleri, 2.000 kişiden az nüfusa sahip küçük kırsal birimleri betimlemekteydi. Owen, "moral dörtgenler" olarak adlandırdığı tuğla dörtgenler için bir plan ortaya koydu. Bir kenar örnek fabrika iken, öteki üç kenar ortak bir yemek odası, dinlenme için oturma odaları ve dairelere ayrılmıştı.[5] Fransız yoldaşı Fourier ise, daha özenli bir plan geliştirip tiyatrolara, modaya uygun mesire yerlerine, bahçelere ve herkes için

[5] Owen için bkz. J.F.C. Harrison, *Quest for the New Moral World*, New York, 1969.

lezzetli yemeklerin yapıldığı mutfaklara sahip olan bir komünal palas ya da "falanster" betimlemişti.[6]

Howard, Wright ve Le Corbusier çalışmalarını başlattıklarında ütopik sosyalistler büyük ölçüde unutulmuşlardı; dolayısıyla, doğrudan etkileri çok azdı. Bununla birlikte, aşağıda göreceğimiz gibi, her bir plancının işbirliği, dayanışma ve toplumsal adaleti yansıtacak bir kent için planlama arayışı, onu, ütopik sosyalist öncülerinin (ve hatta daha öncekilerin) izleklerinden birçoğunu canlandırmaya götürecekti. Fakat çok önemli bir unsur, bu üç plancının tasarımlarını daha önceki bütün çabalardan keskin bir biçimde ayırmaktadır. Owen'ın ya da Fourier'nin en fantastik yenilikleri bile, yirminci yüzyıl teknolojisinin kentsel tasarıma getireceği yeni formları öngöremezdi. Ütopik sosyalistlerin gelecekle ilgili kestirimleri, geleneksel mimarlık terimleriyle dile getirilmek zorundaydı. Örneğin Fourier, kooperatif topluluğu, Versailles şatosu gibi görünen bir "falanster"e yerleştirmişti. Howard, Wright ve Le Corbusier modern dünyanın ölçeğini ve hızını tasarımlarına yansıtma yetisine sahiptiler. Yirminci yüzyıl endüstriyel çağının şafağında, fakat yirminci yüzyıl düşlerinin yıkılmasından önce çalıştılar. İmgelemleri bütünüyle moderndi; ama yine de gelecekteki işbirliği ve dayanışma çağı onlara, en az Robert Owen'a olduğu kadar gerçek görünüyordu. Bu nedenle ideal kentleri, 19. yüzyıl umutları ile 20. yüzyıl teknolojisinin kesişme alanında durmaktadır.

Bu nedenle, üç ideal kent de benzersiz bir niyete ve tutkuya sahipti, fakat bu benzersizlik, aynı zamanda tehlikelerini de içinde barındırıyordu; üç plancıyı da zamanlarının hemen hemen bütün toplumsal hareketlerinden ve kurumlarından etkili bir biçimde yalıttı. Özellikle de doğal işbirlikçileri olabilecek Marksist sosyalistler ve profesyonel plancılar gibi iki grubun üyelerinden onları kopardı. Üç ideal kent de Marksistler için fazla teknik ve sayıları artan profesyonel plancılar için fazla devrimciydi. Bu ikinciler, kent planlamasının toplumsal değişime hizmet edebileceğine yönelik herhangi bir düşünceyi engellemekte özellikle ısrarlıydılar. Bu mimar-

[6] Fourier için bkz. Jonathan Beecher & Richard Bienvenu (der.), *The Utopian Vision of Charles Fourier*

yöneticiler kendilerini, uygulamada, toplumun yöneticilerinin tanımladığı "toplumun gereksinimleri"ne hizmet eden "teknik" sorunlarla sınırlandırdılar. Bu yönetsel plancının bir örneği olan Baron Haussmann, Louis Napoleon için üstlendiği Paris'in toptan yeniden yapılandırılması işinde, yoksulların durumunu gözardı etmiş ve kimi zaman daha da kötüleştirmiştir. Ne var ki yoksulların durumu, onun yönetsel sorumluluğu değildi. Kentin yalıtılmış kesimlerini birleştirmek ve böylece ticareti hızlandırmak istiyordu. Paris'in ortasından geçirdiği geniş bulvarlar da rejimin saygınlığına katkıda bulunmak ve gerektiğinde, kentsel düzensizlikleri bastıracak süvari birliklerine geçiş kanalları olarak hizmet etmek üzere tasarımlanmıştı. Haussmann'ın fiziksel olarak etkileyici ve toplumsal olarak tepkisel planları, bütün dünyada taklitlerine esin kaynağı olmuş ve kentsel tasarım ile toplumsal amaçlar arasındaki uçurumu genişletmiştir.[7]

Kendilerini özellikle kentsel gelişmeye ve yeterli konut üretimine adamış olan orta-sınıf reformistler bile bu uçurumu kapamayı başaramamışlardır. Londra'da Sir Edwin Chadwick gibi insanlar, endüstriyel kentlere temiz hava, yeterli sağlık koşulları ve asgari konut standartlarını getirebilmek için resmi otoritelerin ilgisizliği ve çürümeyle cesurca yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Ne var ki bu hayırseverler de toplumsal inançlarında epeyce muhafazakâr kaldılar. Yeniliği amaçlayan ender girişimlerinin hemen hemen hepsi, yoksulların yoksulluğunun, zenginlerin ayrıcalıklarının süreceğini veri kabul etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ihale edilen örnek kiralık konutlar, "ucuz klübeler" ve fabrika semtleri, iyi niyetle ve sağlam bir planlamayla yapılmışlardı; fakat kendilerini yaratan toplumun eşitsizliklerini yansıtmaktan hiçbir zaman uzak kalmadılar. Örneğin, İngiliz konut reformisti Octavia Hill, örnek kiralık konutlarını yaptığında, birimleri asgari standartlarda tutmuştu ki, yoksul kiracılarının ödedikleri kira yalnızca inşaat maliyetini karşılamakla kalmasın, fakat aynı zamanda kendisini parasal olarak destekleyen zengin kişilere, yatırılan

---

Boston, 1971.

paranın yıllık yüzde beş faizi kadar kâr getirebilsin.[8] Bu tür toplumsal yardıma yönelik girişimler, "yüzde beşlik yardım" olarak bilinmekteydi. Bu koşullar altında yapılan tasarımların, neredeyse, yerini aldıkları yoksulluk yuvaları kadar iç karartıcı olması şaşırtıcı değildi.

Howard, Wright ve Le Corbusier mevcut kentleri daha kârlı hale getirmekle ya da eski yoksulluk yuvalarının yerini alacak "örnek" kiralık konutlar yapmakla ilgilenmiyorlardı. Bu yaklaşımların, sonradan Avrupa'daki toplumsal değişime dönük en güçlü hareketleri kontrollerine alacak olan Marksist sosyalistlerin yakın ilgisini çekmesi beklenebilirdi. Gerçekten de *Komünist Manifesto*, talepleri arasına, "kent ile kır arasındaki ayrımın aşamalı olarak ortadan kaldırılması"nı alarak, endüstriyel kentlerdeki radikal değişimin zorunluluğunu kabul etmişti. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyalist hareket, önderlerinin kârsız spekülasyon olarak gördüğü şeyden yüz çevirdi. *Konut Sorunu* (1872) başlığı altında bir araya getirilen bir dizi önemli makalede Friedrich Engels kent tasarımının kapitalist toplumun "üstyapı"sının bir parçası olduğu ve en azından sosyalist devrim ekonomik temeli dönüştürmeyi başarana değin, toplumun insanlık-dışı durumlarını zorunlu olarak yansıtacağı görüşünü savunmaktaydı. Devrimi beklemeksizin bir ideal kent tasarlamanın boşuna olduğu, kapitalizmin varlığı sürdükçe kentleri geliştirmek için başlatılan her girişimin mahvolmaya mahkûm olduğu sonucuna varmaktaydı. İşçi sınıfı gelecekle ilgili cazip fikirleri unutmalı ve ivedilikle proletarya diktatörlüğünden sonra eski endüstriyel kentlerdeki konutları gereksinime göre yeniden dağıtacak devrime yoğunlaşmalıydı. Ancak bundan sonra plancılar daha iyi bir kent üzerine düşünmeye başlayabilirlerdi.[9]

Bu nedenle, Howard, Wright ve Le Corbusier, ne sosyalistlerden ne de profesyonel plancılardan destek beklediler. En azından başlangıçta, kendilerine

---

[7] Haussmann ve etkisi için bkz. David H. Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris*, Princeton & New Jersey, 1958; Howard Saalman, *Haussmann: Paris Transformed*, New York, 1971; ve Anthony Sutcliffe, *The Autumn of Central Paris*, London, 1970.

[8] Peter H. Mann, "Octavia Hill: An Appraisal", *Town Planning Review* 23, no 3, Oct. 1953: 223-37.

[9] Friedrich Engels, *Zur Wohnungsfrage*, 2nd. ed., Leipzig, 1887.

döndüler. Düşüncelerini başkalarıyla işbirliği içinde ve pratik tecrübe aracılığıyla geliştirmek yerine, kendilerini yalıtıp temel fikirlerinin giderek daha ayrıntılı modelleri üzerinde çalıştılar. Böylece, ideal kentleri, onları benzersiz kılan parlak bir ayrıntı zenginliği ve tutarlı bir kuramsal titizlik kazandı. Bu yalıtılmışlık, kuşkusuz, üç plancının da toplum düşüncesinde büyük ölçüde bireysel tarzlar edinmelerinin zorunlu önkoşuluydu. Açıktır ki, hareketli ve bağımsız meslek yaşamları, örneğin bir Ludwig Mies van der Rohe ya da bir Walter Gropius'un katı kurumsal bağlantılarından çok farklı bir model ortaya koydu. Mies, Gropius ve öteki Bauhaus mimarları da tasarım ve toplum sorunuyla yakından ilgileniyorlardı; ama onlardan hiçbirisi bir ideal kent üretmedi. Daha uygulanabilir ama aynı zamanda daha sınırlı projeleri vardı.[10] İdeal kent, mutlak erksizlikten, bir sıçrayışta düşsel bir her şeyi yapabilme gücüne yolculuk yapan "grupdışı kişiler"in üslûbuydu.

Kendilerini yalıtmaları, Howard, Wright ve Le Corbusier'nin, entelektüel ve yaratıcı güçlerini sınırlarına değin genişletmelerine olanak sağladı; ama aynı zamanda planlarını, neredeyse tümü başa çıkılması zor fikir ve eylem sorunlarıyla yükledi. Birer sanat yapıtı olan planlar ürettiler; ama kent, Claude Lévi-Strauss'un sözcükleriyle, "*toplumsal* bir sanat yapıtı"dır. Yoğun olarak birbiri içine geçmiş yapıları, binlerce aklın ve binlerce bireysel kararın ürünüdür. Çeşitliliği, kestirilemeyen bir araya gelişlerden ve öngörülemeyen etkileşimlerden doğar. Bir tek kişi, üstün yetenekli bile olsa, bu yapıyı kavramayı nasıl umut edebilir? Ve aynı karmaşıklığı içeren yeni bir planı nasıl tasarlayabilir? Mantığı ve araçları ne olursa olsun, plan zorunlu olarak, yalnızca onu üretenindir. Tek bir bakış açısını yansıtmak sûretiyle plancı, bütünü oluşturan parçaları kaçınılmaz olarak basitleştirir. Howard, Wright ve Le Corbusier'nin her biri, kendi ideal kentini *kendi* yapılarıyla *kendi* orantı ve renk algılayışıyla ve en önemlisi, *kendi* toplumsal değerleriyle donatmıştır. Bu ideal kent içinde başka herhangi bir kişi için elverişli bir alan olabilir miydi? Üç ideal kent de, her plancı için belki de en akıl karıştırıcı olan soruyu gündeme getirmektedir: Yeni bir kentsel düzen yaratma

[10] Bkz. Barbara Miller Lane, *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*, Cambridge, Mass., 1968.

girişiminde plancı, kentin en önemli kazanımları olan karmaşıklığı, çeşitliliği ve bireyselliği açıkça bastırmalı mıdır?

Düşünsel sorunlar kadar eylemle ilgili sorunlar da açıktı ve baskı yaratıyordu. Dış destekten yoksun olan bu üç plancı, düşüncelerinin doğal olarak güçlü olduğuna inanmak noktasına geldi. Kentsel sorunlara teknik çözümler ve adalet ile güzelliğin yansıması olarak üç ideal kent, herkesin desteğini kazanabilirdi. Yeni bir düzen için hazırlanmış bir planı ellerinde tutarak Howard, Wright ve Le Corbusier, kendi hareketlerini yaratmayı umut ettiler. Ne var ki bu strateji, doğrudan doğruya geleneksel ütopik açmaza yol açtı. Evrensel ilkeler temelinde herkesi cezbetmek, özel olarak hiç kimseyi cezbetmemek anlamına gelir. Planlar kuramsal olarak ne denli parlak ise, eyleme motivasyon sağlayacak somut meseleler bağlamında o denli soluktur. Her özenli ayrıntı ve berraklaştırmaya doğru giden her müdahale ile birlikte ideal kentler, saf fantaziye daha da yakınlaşır. Salt hayal gücü dünyayı değiştirebilir mi? Ya da Friedrich Engels'in belirttiği gibi, yalıtılmış birey *kendi düşüncesini tarihe zorla benimsetebilmeyi* nasıl umut edebilir?

Birbirleriyle ilişkili bu düşünce ve eylem sorunları, Howard, Wright ve Le Corbusier'nin meslek yaşamları boyunca karşılarına çıkmasına karşın, onlar, her ikisini de sonunda çözebileceklerinden hiçbir zaman kuşkulanmamışlardır. Her biri, bir plancının çalışmasını endüstriyel toplumun doğal yapısı ve kendi kültürünün değerleri üzerinde temellendirmesi durumunda, planı ile bireysel özgürlük arasında hiçbir çatışma olamayacağına inanıyordu. Her biri, denetim ile özgürlük arasındaki uyumlu dengeye, bireyi baskı altına almayan fakat özgürleştiren bir düzene yönelik arayışını sabırla sürdürdü.

Aynı kararlılıkla eylem için geçerli bir strateji de aradılar. İdeal kentlerinin tamamının bir anda inşa olunamayacağını biliyorlardı. Ama en azından "işleyen bir model", eski toplumun tam ortasında bile, başlatılabilirdi. Bu model hem kendi mimarlık ilkelerinin üstünlüğünü sergileyecek hem de doğmak üzere olan yeni toplumun bir simgesi olacaktı. Başarısı, bu modele öykünülmesini sağlayacaktı. Bir

yeniden yapılanma hareketi başlayacak ve kendi içinde devrimci bir güç haline gelecekti. Böylece, kentleri yeniden inşa etmek, her üçünün de beğendiği bir eğretilemeyle, adil topluma giden yolun kilidini açan "Hünerli Anahtar" durumuna gelebilecekti.

Bu nedenle bu üç plancı yeni yüzyıla güven ve umutla baktılar. Metropollerin ve metropolleri yaratmış olan eski düzenin ezici gücüne karşın, Howard, Wright ve Le Corbusier, planlı büyüme, ortak yararın ve yüksek değerlerin yeniden tesisi, insan yaratısı çevre ile doğal çevre arasındaki sağlıklı bir denge için tasarımlarını ilerlettiler. Bu, engebeli bir yarış gibi görünüyordu. Bununla birlikte, üç plancı, bireyin ve onun hayal gücünün tarihi değiştirebileceğine hâlâ inanıyordu. Özledikleri devrim, açıkça, insan rasyonalitesinin gayri-şahsi güçlere üstünlüğünü varsayıyordu. Gelecek barış ve yeniden yapılanma çağında insanın hayal gücünün çok önemli bir rol oynayacağına karar verdiler. Bu insan, toplumunun değerlerini işlerliği olan bir planda somutlaştıracak ve böylece, öngörülü önderliğiyle toplumsal değişimi yönlendirecekti. Howard, Wright ve Le Corbusier'ye göre bu devrim nihai olarak, hayal gücünü iktidara getirecekti. "Düşlerimizin cüretini yaratan şey", diyordu Le Corbusier, "onların başarılabilir olmasıdır."[11]

[11] Le Corbusier, *Urbanisme*, Paris, 1925, s. 135.